Ісус Христос у Фландрії

Оноре де Бальзак

Переклав Віктор Шовкун

Марселіні Деборд-Вальмор1

Вам, дочці Фландрії, одній з тих, хто творить її нинішню славу, присвячується ця наївна фламандська легенда.

Де Бальзак

В незапам'ятні часи історії Брабанту людей з острова Кадзант2 до узбережжя Фландрії перевозили човном, який щодня ходив через протоку. Міделькирг — столиця острова, згодом уславлена в анналах протестантизму,— мав у ту давнину не більше як двісті — триста дворів. Багате нині Остенде було тоді нікому не відомою гаванню, біля якої лежало невеличке селище, де жили рибалки, бідні торговці та зухвалі корсари. А проте селище, яке складалося з двох десятків будинків і трьохсот хатин, критих соломою і часто стулених з уламків розбитих кораблів, мало свого намісника, своїх жандармів, шибеницю, монастир, свого бургомістра — одне слово, всі ознаки розвиненої цивілізації. Хто правив у ті часи Брабантом, Фландрією, Бельгією? Про це історія мовчить. Та чи нам не байдуже? Адже від нашої повісті струменить дивний аромат неясного, непевного, чудесного, того самого, чим дихали легенди славетних співців, які безліч разів скрашували довгі фламандські вечори своїми епічними піснями, настільки ж розцвіченими яскравою поезією, наскільки суперечливими у відтворенні історичних подій. Ця легенда, яку не одне покоління дідів розповідало біля домашнього вогнища своїм дітям та онукам і вдень, і ввечері, у кожному столітті набувала нового забарвлення. Схожа на архітектурні пам'ятки, які в різні епохи перебудовувалися за примхою того чи того будівничого і які так

приваблюють поетів своїми похмурими та химерними формами, вона здатна довести до розпачу сумлінних істориків, що звикли пильно досліджувати тексти, події, дати. Проте оповідач вірить їй, як вірили їй забобонні жителі Фландрії, не ставши через це ні більш ученими, ні менш розумними. Правда, неможливо було узгодити між собою всі версії легенди, і в нашому переказі вона, можливо, втратила свою неповторну романтичну наївність, зате зберегла сміливість вигадки, створеної уявою й відкинутої істориками, істинно християнську мораль і прихований зміст, доступний кожному, хто тягнеться до мудрого слова. Хай всяк знайде в ній поживу на своє вподобання і візьме на себе клопіт відокремити зерно від полови.

Човен, що перевозив людей з острова Кадзант у Остенде, збирався відчалити. Перш ніж відчепити залізний ланцюг, яким човен був припнутий до кам'яної тумби на молу, перевізник кілька разів просурмив у ріг, скликаючи тих, хто запізнювався, бо на сьогодні то був останній перевіз. Наближалася ніч, сонце заходило, і в його останніх променях береги Фландрії уже ледь-ледь виднілися, тому важко було розгледіти, чи не лишилося на острові запізнілих подорожан, чи не йде хто-небудь попід земляним валом, який оточував поля, або у високому болотному рогозі. Човен був уже повний, і хтось вигукнув: "Чого ми чекаємо? Відпливай!" У цю мить за кілька кроків від молу з'явилася людина; човняр, який не чув, щоб хтось підходив до причалу, вкрай здивувався. Запізнілий подорожній, здавалося, раптово виринув з-під землі, ніби селянин, який ліг полежати на полі, чекаючи, поки покличуть від'їжджати, і схопився на ноги, тільки-но почув, що сурмлять у ріг. Чи він, бува, не злодій? А може, митник або стражник? Коли він підійшов до човна, семеро людей, які стояли на кормі, квапливо повсідалися на лави, щоб не дати затесатися у свій гурт чужому. Думка про це виникла у них підсвідомо й одночасно, думка, яка може виникнути лише в людей вельможних і багатих. Четверо з тієї компанії належали до найвищої фламандської знаті. Був там молодий лицар з двома чудовими гончаками. Його довге волосся вибивалося з-під шапочки, всипаної дорогоцінним камінням; він подзеленькував золотими острогами і раз у раз із зухвалим виглядом підкручував вуса, зневажливо позираючи на

попутників. Біля нього сиділа гоноровита молода дівчина; вона тримала на руці сокола й розмовляла лише з матір'ю та з поважним священнослужителем — мабуть, їхнім родичем. Ці четверо говорили гучно й усі водночас — так, наче крім них у човні не було нікого. А тим часом тут таки сидів і закутаний у широкий плащ гладкий буржуа з Брюгге — особа в тих краях вельми значна. Його слуга, озброєний до зубів, охороняв два мішки, туго напхані грішми. Поруч примостився вчений муж, доктор наук Лувенського університету, що вибрався в дорогу зі своїм писарем. Усіх цих людей, що потай зневажали одне одного, відокремлювала від носової частини суденця лава з веслярами.

Коли запізнілий пасажир ступив у човен, він окинув швидким поглядом корму, побачив, що там місця для нього немає, і перейшов на ніс, сподіваючись якось примоститися там. На носі зібрався убогий люд. Побачивши чоловіка в скромному сюртуку й коротких штанях із брунатного камлоту, в простих брижах із накрохмаленого полотна, з непокритою головою і без шапочки чи капелюха в руці, без гаманця і без меча на поясі, всі подумали, що це який-небудь бургомістр, глибоко шанований своїми городянами, добрий і привітний, схожий на старих фламандців, чию щиру вдачу так добре відтворили на своїх картинах живописці тієї країни. Отож бідняки на носі човна зустріли нового пасажира шанобливо, що викликало насмішкуваті перешіптування багатіїв на кормі. Старий солдат, стомлений від багаторічної служби та поневірянь, відступив незнайомцеві своє місце, пересівши ближче до борту, де, щоб утримати рівновагу, він уперся ногами в дерев'яну поперечку, схожу за формою на ребро риб'ячого кістяка — такими поперечками скріплюють дошки човна. Посунулася, щоб дати більше місця новоприбулому й молода жінка з дитиною на руках, що, мабуть, належала до ремісничого стану Остенде. В цьому її русі не було ні догідливості, ні погорди. Він свідчив про увагу до ближнього, в якій бідняки, звикши високо цінувати послужливість і братню турботу, розкривають свою просту й щиру душу, таку наївну у виразі і добрих, і поганих почуттів. Незнайомець подякував жестом, сповненим благородної гідності, й сів між молодою матір'ю та старим солдатом. Зразу за ним сидів селянин з десятирічним сином. Безтурботна горопаха

— стара зморшкувата жебрачка в лахмітті — скулилася на купі линв у самому носі човна. Один з веслярів, старий моряк, що колись знав її багатою і вродливою, пустив її туди "бога ради" — за чудовим народним висловом.

— Красно дякую, Томасе,— сказала йому стара.— Сьогодні ввечері прочитаю за тебе два "отченаші" й двічі помолюся Богородиці.

Хазяїн човна ще раз просурмив у ріг, окинув поглядом безлюдний берег, кинув ланцюг собі під ноги і, пробігши понад бортом, узявся за стерно. Він стернував стоячи і, коли уже вийшли у відкрите море, подивився на небо.

— Ану, наляжте на весла! — голосно гукнув він.— Нам слід поквапитися! Море — чортова колиска — пахне штормом! Я чую, як воно нуртує в глибині, аж стерно мені вивертає, та й мої рани занили перед бурею.

На ці слова, мовлені на морському жаргоні й зрозумілі тільки вухам, звичним до шуму хвиль, помахи весел почастішали, але з ритму при цьому не збилися; якщо раніше одностайні рухи веслярів можна було порівняти з кінською риссю, то тепер вони перейшли в галоп. Добірне товариство, що сиділо на кормі, з відвертою зневагою дивилося на жилаві руки, на засмаглі обличчя з палахкотючими очима, на перенапружені м'язи людей, що з'єднали свої зусилля, аби за мізерну плату перевезти їх через протоку. Вельможне панство не тільки не співчувало бідолахам, а навпаки, вони ще й показували на веслярів пальцями і сміялися, поглядаючи на їхні обличчя, спотворені від страшної напруги. А солдат, селянин і стара жебрачка жаліли матросів, бо жалість властива людям, які живуть працею і знають, що таке гарячкова перенапруга, коли доводиться докладати неймовірних, а іноді й надлюдських зусиль. Крім того, постійно живучи просто неба, вони з вигляду хмар зрозуміли, яка небезпека їм загрожувала, і відразу притихли, посерйознішали. Молода мати заколисувала дитинча, наспівуючи йому мелодію старовинного церковного гімну.

— Якщо ми доберемося сьогодні до берега,— сказав солдат селянинові,— значить, наші душі поки що Господові не потрібні.

— На все його воля,— озвалася жебрачка.— Але здається мені, що він уже готується покликати нас до свого престолу. Гляньте, яка заграва!

І порухом голови вона показала на захід, де по бурих, підсвічених червонястим сяйвом хмарах, з яких, здавалося, от-от вихопиться на волю ураганний вітер, змилися вогненні блискавиці. Море глухо гуркотіло — так гарчить собака, перш ніж люто загавкати. Та до Остенде, зрештою, було вже зовсім близько. В цю мить небо й море являли собою видовище, якого ні живопис, ні поезія увічнити не можуть. Людина у своїй творчості шукає разючих контрастів. Тому митці звичайно прагнуть, щоб природа поставала перед ними яскравою й екзотичною; мабуть, вони просто неспроможні передати у своїх творіннях високу поезію її буденних проявів, хоча спокій і тиша хвилюють людську душу не менше, аніж буря й сум'яття. Була хвилина, коли всі у човні замовкли і стали вдивлятися у небо та в море, скоряючись чи то лихому передчуттю, чи то священному смутку, який опановує майже нас усіх у годину молитви надвечір, коли замовкає природа й озиваються дзвони. Море тьмяно мерехтіло, переливаючись безліччю відтінків сталевого полиску. Небо було суцільно сіре. На заході його перетинали довгі вузькі смуги, схожі на криваві хвилі, на сході купчилися хмари, зморщені, ніби чоло старезного діда, а між хмарами то спалахували, то гасли сліпучо-яскраві, мовби наведені тонким пензлем лінії. Отже, море й небо утворювали тьмяне з бляклими розводами тло, на якому особливо вирізнялася зловісна заграва на заході. В ці хвилини лик природи вселяв у душу жах. Якщо нам дозволять присмачити літературну мову сміливими народними виразами, то ми слідом за солдатом повторимо, що погода зазнала поразки, або наведемо слова селянина: "Небо насупилося, мов катова пика".

Зненацька налетів східний вітер, і хазяїн човна, що не відривав погляду від моря, побачив, як воно збилося на обрії.

— Хо-хо! — крикнув він.

На цей сигнал матроси перестали веслувати й опустили весла у воду.

— Хазяїн знає діло,— незворушно мовив Томас, коли човен злетів на гребінь величезної хвилі, а потім ковзнув, здавалося, на саме дно моря, яке розверзлося під ним.

При цьому запаморочливому падінні в порожнечу, куди пожбурив човна раптовий спалах океанського гніву, люди на кормі зблідли і з жахом зойкнули:

— Ми гинемо!

— Стривайте, ще ні,— спокійно відповів їм керманич.

В цю мить над самим човном вітер роздер сіру запону. Тим часом як на сході й на заході із зловісною поквапливістю громадилися кучугури хмар, крізь щілину, яка утворилася під натиском вітру, ринуло світло надвечірнього сонця й осяяло людські обличчя. І тоді всі у човні — вельможі, багатії, матроси та бідняки — на якусь мить зациpеніли з подиву, побачивши пасажира, який прийшов останнім. Розділене на прямий проділ золотаве волосся облямовувало спокійне відкрите чоло і густими хвилями спадало на плечі, виокремлюючи на тлі сірого неба обличчя, що сяяло добрістю та неземною любов'ю. Цей чоловік не гордував смертю, він знав, що вона не владна над ним. Навіть ті, хто сидів на кормі, на мить забули про невблаганну лють розбурханої стихії, яка погрожувала їм загибеллю; та незабаром до них вернувся звичний егоїзм.

— Добре цьому йолопу бургомістрові! Він навіть не усвідомлює, яка небезпека над нами нависла! Він тупий, мов скотина, і помре без агонії,— сказав учений муж.

Не встиг він промовити цю глибокодумну фразу, як буря завила з нестямним шалом. Вітри засвистіли зусібіч, човен закрутився, мов дзига, і в нього ринула вода.

— О моє бідолашне малятко! Дитино моя, дитино! Хто врятує тебе? — в розпачі заволала мати.

— Ви самі,— відповів незнайомець.

Його голос, мов органна музика, проник у серце молодої жінки і вселив їй надію; вона почула ці сповнені доброти слова, незважаючи на завивання шторму, на крики переляканих людей.

— Пресвята Діво, заступнице Антверпенська, жертвую тобі тисячу фунтів воску і поставлю статую, якщо ти врятуєш мене від цієї біди! — вигукнув багатій із Брюгге, стоячи навколішки на своїх мішках із золотом.

— Та нема її, вашої Святої Діви, ні тут, ні в Антверпені,— сказав йому вчений.

— Вона на небесах,— промовив голос, який, здавалося, долинув із дна морського.

— Хто це сказав?

— Мабуть, сам диявол! Він сміється з богоматері Антверпенської! — закричав слуга.

— Дайте спокій своїй Пресвятій Діві,— сказав стерновий пасажирам. — Візьміть-но ліпше черпаки та вихлюпуйте воду з човна. А ви,— гукнув він до матросів, наляжте на весла! Буря дала нам хвилину перепочинку, так у ім'я сатани, який ще держить нас на цьому світі, послужімо самі собі провидінням! Усім відомо, що коли на морі буря, то в цій вузькій

протоці сам чорт ногу зламає, але ось уже тридцять років мій човен тут плаває. Хіба мені вперше змагатися зі штормом?

І він далі міцно тримав у руках стерно, пильно вдивляючись то в море, то в небо, то поглядаючи на свого човна.

— Він завжди сміється з усього, наш хазяїн,— стишеним голосом сказав Томас.

— Невже Бог допустить, щоб ми загинули разом з усім отим набродом? — спитала лицаря гоноровита молода дівчина.

— Ні, ні, шляхетна панно! Ось послухайте, що я скажу.— Він притяг її до себе за стан і прошепотів їй на вухо: — Я добре плаваю — ви тільки мовчіть! Я вхоплюся за ваше прекрасне волосся й обережно допливу з вами до берега. Але я зможу врятувати тільки вас одну.

Дівчина подивилася на свою стару матір. Та стояла навколішках і просила єпископа, щоб відпустив їй гріхи, але той нічого не чув. У очах своєї прекрасної дами лицар прочитав слабкі проблиски дочірнього почуття і сказав їй стишеним голосом:

— Покоріться волі Господній! Якщо Бог покличе вашу матір до себе, то заради її ж таки щастя... на тому світі,— сказав він уже зовсім пошепки.

"Та й заради нашого на цьому",— подумав він. Адже дамі з Рюпельмонда належали аж сім ленних володінь3, не рахуючи баронського маєтку поблизу Гавра. Дівчина з надією слухала голос, що обіцяв їй життя і кохання, то був голос вродливого шукача пригод, юного безвірника, який, проте, вчащав до церкви, де шукав собі здобич — багату наречену, що принесла б йому дзвінкі золоті монети.

Єпископ хрестив хвилі й наказував їм утихомиритись, хоч аніскільки не вірив у те, що цей засіб подіє. Він думав про свою наложницю, яка чекала його, приготувавши розкішну вечерю; можливо, в цю саму мить вона приймала ванну або напахчувалася, або вбиралася в оксамит, або приміряла свої намиста та інші коштовні оздоби. Далекий від думок про всемогутність святої церкви, нездатний ні втішити ближніх, ні переконати їх, щоб вони поклалися на ласку Божу, розбещений єпископ домішував до священних слів молитви слова жалю за мирськими втіхами і за земним коханням.

При слабкому світлі, що осявало бліді обличчя, можна було бачити, які різні почуття нуртують у різних душах. Зненацька хвиля високо підкинула човна, а з височини жбурнула його в провалля і, здригаючись, як осінній лист під ударами холодного вітру, суденце затріщало біля корми, наче ось-ось мало розламатися надвоє. Розпачливі зойки приречених на загибель людей змінювалися хвилинами моторошної тиші. Прості люди в носовій частині човна становили разючий контраст із багатіями та вельможами, які сиділи на кормі. Молода мати пригортала до себе дитину щоразу, коли хвилі загрожували поглинути вутле суденце; але в її серці жевріла надія, яку заронили слова незнайомця, вона прикипіла до нього поглядом і перейнялася вірою, сильною вірою слабкої жінки — вірою матері. Покладаючи всі свої надії на Слово Боже, на слово любові, яке злетіло з уст дивного чоловіка, наївне створіння довірливо чекало, коли здійсниться його обіцянка, і майже перестало боятися небезпеки. Вчепившись у борт човна, солдат очей не зводив з незвичайного попутника, з незворушних рис його обличчя; підсвідомо він намагався брати з нього приклад, і на його грубому, засмаглому обличчі відбивалися розум і воля, які він проніс майже нерозтраченими через усе життя, сповнене послуху і важких машинальних зусиль. Прагнучи наслідувати спокій і витримку вищої істоти, він — мабуть, сам того не усвідомлюючи — прилучився до таємного джерела духовної сили. Його захват вилився в безмежне фанатичне поклоніння і віру в цю людину; так солдати переймаються палкою любов'ю до свого полководця, коли він — улюбленець слави, наділений могутньою силою волі — знов і знов одержує блискучі перемоги.

Стара жебрачка бурмотіла:

— Ох, я ж безсоромна грішниця! Хіба досить страждала я, щоб спокутувати нечестиві втіхи, яким я віддавалася в юності? Навіщо ти, нещасна, тішилася життям, наче валлійка, проживала церковне майно з ченцями і бідняцькі статки з жадібними збирачами податків? Ох, завинила я, завинила тяжко! Дозволь же мені, Господи, відмучитися за мої гріхи в цьому земному падолі! Свята Діво, Мати Божа, змилуйся наді мною!

— Заспокойся, матінко, Господь Бог не дріб'язковий лихвар. Хоч я й порішив на своєму віку без розбору чимало людей, і лихих, і добрих, я не боюся Страшного суду.

— Ох пане вояк, і пощастило ж отим шляхетним дамам, адже біля них єпископ, свята людина, і він, звичайно, відпустить їхні гріхи,— далі приказувала стара.— От якби й мені почути від священика: "Твої гріхи відпустяться тобі",— я б йому повірила!

Незнайомець обернувся до неї, й вона затремтіла під його поглядом — стільки в ньому було милосердя!

— Перейміться вірою,— сказав він,— і віднайдете спасіння.

— Хай воздасть вам Бог, добрий пане,— відповіла жебрачка.— Якщо ви правду кажете, я ладна босою дійти до богоматері Лоретської, щоб помолитися і за вас, і за себе.

Селянин із сином сиділи мовчки; звикши підкорятися стихії бездумно, як тварини, вони змирилися з долею і звірилися на волю Господню. Отже, з одного кінця човна — багатство, гординя, наука, розпуста, злочин, одне слово, людське суспільство в тому вигляді, яким формують його мистецтво, мислення, освіта, вищий світ та його закони; але саме ці люди — і тільки вони — кричали з розпачу, мордуючись убивчими сумнівами і

гнітючим страхом. А над цими жалюгідними створіннями височів хазяїн човна, чоловік за стерном — сильний, непідвладний ваганням, чоловік, який звик наказувати, вірив у свою щасливу зірку і сам творив свою долю. Він кричав: "Святий черпак!" замість "Свята Діво!", він кидав виклик бурям і врукопаш воював із морем. А в протилежному кінці човна зібралися істоти слабкі. Мати, що колисала дитинча, пригортаючи його до грудей, а воно всміхалося бурі. Жінка, колись непутяща, а нині опанована пекучим каяттям. Солдат, посмугований шрамами, який за свою незламну відданість, за знівечене життя і скалічене тіло одержав лише змочений слізьми шматок хліба; і попри все це він сміявся з усього і безтурботно йшов дорогами життя, радіючи, коли йому щастило окропити давню славу кухлем пива або похвалитися перед захопленою молоддю колишніми подвигами; своє майбутнє він безтурботно довірив Богові. І нарешті, двоє селян, двоє чесних трудівників — саме втілення тяжкої праці, без якої немислиме життя на землі. Ці простодушні створіння не цікавилися скарбами думки, завжди готові поступитися ними заради віри, яка була напрочуд міцна, адже вони ніколи не міркували й не сперечалися про неї; сумління в цих незайманих натур було чисте, а почуття — сильні; каяття, знегоди, любов і праця загартували, очистили, зміцнили, подесятирили їхню волю, а тільки воля й нагадує в людині про те, що мудреці назвали душею.

Коли, скоряючись чародійному мистецтву стернового, човен майже доплив до Остенде, і до берега лишилося футів з півсотні, не більше, шквальний порив бурі знову відніс його в море, і він перекинувся. За мить до того осяйноликий незнайомець сказав зневіреним людям:

— Хто вірує — врятується! Ходіть за мною.

І, переступивши через борт, він упевнено пішов по хвилях. Молода мати з дитиною на руках відразу подалася за ним. Солдат підхопився на ноги і сказав своєю простою говіркою:

— Щоб я пропав! Та я піду за тобою хоч і до дідька в зуби!

І ступив у море, навіть не здивувавшися, що воно тверде під його ногами.

Стара грішниця, яка вірила у всемогутність Бога, теж пішла по воді за незнайомцем.

Селянин із сином подумали:

"Якщо вони йдуть по морю, то чом би й нам не піти?"

І кинулися наздоганяти гурт. Море не розверзлося і під ними.

Томас вирішив наслідувати їхній приклад, але його віра хиталася, і він тричі провалювався під воду, але тричі виринав і нарешті теж пішов по хвилях. Відважний керманич схопився за уламок свого човна і прилип до нього, наче молюск. Скнара-багатій теж перейнявся вірою і підхопився на ноги, але він хотів забрати із собою золото, і золото потягло його на дно морське.

Коли незнайомець запропонував усім, хто в човні, йти за ним, учений почав глузувати з дурисвіта та з йолопів, які йому повірили, і море поглинуло нечестивця. Молоду дівчину потяг у безодню її поклонник. Єпископ і стара дама відразу пішли на дно, адже вони не знали ні милосердя, ні істинної віри і були обтяжені багатьма злочинами, а ще дужче — безвір'ям, прихильністю до суєтних утіх, святенництвом.

А тим часом кілька людей, яких укріпила віра, твердо ступали сухими ногами по розбурханих водах. Навкруги жахливо завивала буря, але величезні буруни розступалися перед ними. Чиясь незламна сила приборкувала океан. Крізь туман натхнені вірою розгледіли вдалині слабенький вогник, що блимав на березі у вікні рибальської хижки. Кожному, хто, долаючи страх, прямував на цей вогник, вчувалося, ніби в гуркоті океанських хвиль він чує крик того, хто йшов поруч: "Тримайся!"

А насправді жоден не промовив і слова — всі душевні сили було віддано на боротьбу з небезпекою.

Так вони дійшли до берега. Коли усі нарешті посідали біля вогнища в рибальській хатині, вони стали шукати очима свого осяйноликого супутника, та його серед них уже не було. У ці хвилини він сидів на скелі й дивився, як ураган викинув до її підніжжя стерничого, що вчепився в дошку з такою силою, на яку здатні лише моряки у двобої зі смертю. Тоді чоловік спустився із скелі, підібрав напівмертвого стерничого і сказав, простерши милосердну руку над його головою:

— Нехай цього разу все буде гаразд, але надалі так не чини, а то послужиш для інших поганим прикладом.

Він завдав моряка на плечі й доніс до рибальської хижки, постукав у двері й попросив, щоб нещасливця впустили до скромного притулку. Відразу по цьому Спаситель зник.

На тому місці моряки спорудили монастир Милосердя і там, як твердить легенда, ще довго зберігалися відбитки ніг Ісуса Христа, які залишилися на піску. В 1793 році, коли французи увійшли до Бельгії, ченці перенесли кудись-інде цю дорогоцінну реліквію, свідчення про останнє зішестя Христа на землю.

Саме в тих краях і опинився я незабаром після революції 1830 року, почуваючи себе стомленим від життя і в усьому зневіреним. Та якби ви запитали, в чому причина моєї зневіри, я навряд чи зміг би відповісти — така млявість, така порожнеча панували в моїй душі. В голові не лишилося жодної думки — вони повилітали звідти під натиском західного вітру. З неба віяло чорним холодом, темно-бурі хмари дихали зловісною погрозою. Море здавалося неозорим, і вся насуплена природа ніби казала мені: "Сьогодні ти помреш чи завтра — яка різниця, коли однаково ти помреш?" — і таке інше в такому ж дусі... Отак я блукав, думаючи про непевне майбутнє, про свої ошукані надії. Весь під владою

цих похмурих роздумів, я машинально ввійшов до монастирської церкви, сірі вежі якої бовваніли крізь туман, наче привиди. Без особливого захвату дивився я на ліс колон, на чиїх прикрашених листяними візерунками капітелях лежали легкі красиві аркади, утворюючи прегарний лабіринт. Я став безтурботно прогулюватися в бічних нефах, що розкривалися переді мною, ніби закручені у спіраль портики. В сутіні осіннього дня ледве-ледве можна було розгледіти вгорі кам'яні замки склепінь і витончене мереживо кутів, під якими сходилися і розходилися арочні ансамблі. Орган мовчав. Лише звуки моїх кроків гучно відлунювали в занурених у темряву бічних вівтарях. Я сів біля однієї з чотирьох колон, які підтримували головне склепіння, поблизу хорів. Звідти я міг бачити весь храмовий ансамбль, на який я дивився цілком бездумно. Мій погляд ковзав по неозорому лабіринту високих колон, по величезних круглих вікнах-розетках із густим плетивом шибок над бічними дверима і над головною брамою, по зовнішніх галереях, де між мініатюрними колонами блищали вітражі, оправлені в рами у вигляді арок, трилисників або квітів, філігранно вирізьблених у камені. В глибині хорів мерехтів скляний купол, наче оздоблений дорогоцінним камінням у чудовій оправі. Праворуч і ліворуч до цього склепіння — місцями білого, а місцями розфарбованого в барвисті кольори — сходилися два глибокі нефи, оповиті сутінню, в глибині якої бовваніли невиразні обриси сотні сірих колон. Я так пильно вдивлявся в ці чудові аркади, в арабески, у фестони, у спіралі, в усі ці чудернацькі сарацинські візерунки, які переплiталися між собою, осяяні химерними відблисками, що мої чуття втратили гостроту. Я наче опинився на межі між фантастикою й реальністю, потрапивши в пастку оптичних ілюзій і майже приголомшений розмаїттям видів. Якось непомітно всі ці вирізьблені в камені картини затяглися маревом, і я бачив їх мовби крізь серпанок із золотої куряви, схожої на ту, яка витає в осяйних смугах, що їх прокреслюють у кімнаті сонячні промені. У глибині цієї туманної атмосфери, що ніби розмила всі форми, зубці вікон-розеток несподівано замерехтіли. Кожна стрілка в склепінні, кожна вирізьблена в камені грань, кожна рисочка заблищали сріблястим блиском. Сонце підпалило вітражі, й вони заяскріли розмаїттям усіх своїх барв. Колони схитнулися, їхні капітелі ледь помітно заколивалися. Будівля задвигтіла, мовби від легкого землетрусу, фризи заворушилися з грацiйною

обережністю. Рухи кількох грубезних колон здалися мені виваженими й серйозними — це скидалося на танець статечної вдови, яка на загальне прохання погоджується в кінці балу виступити в останній кадрилі. Декілька мініатюрних стрункихколон, увінчаних трилисниками, почали сміятися й підстрибувати. Вивершені гострим кутом аркади зійшлися з високими вікнами, довгими та вузькими, схожими на тендітних середньовічних дам, які носили герб свого дому, вигаптуваний на золототканих уборах. Танок аркад у митрах із елегантними вікнами скидався на поєдинок у лицарському турнірі. Незабаром у будівлі храму забринів кожен камінь, хоча ніщо не зрушило з місця. Озвався орган, і я почув божественну гармонію, в якій поєдналися голоси ангелів і незвичайна музика, під акомпанемент приглушеного першого басу дзвонів, бамкання яких сповістило, що дві колосальні вежі загойдалися на своїх квадратних підмурках. Цей дивний шабаш видався мені чимось цілком природним — мабуть, я втратив здатність дивуватися з будь-чого, після того як побачив Карла X, скинутого з престолу. Я й сам злегка розхитувався, ніби сидів на гойдалці, яка давала мені відчуття нервової втіхи, але осмислити, що ж то зі мною діється, я не міг. І ось посеред цієї палкої вакханалії церковні хори здалися мені холодними, ніби там було царство зими. Я побачив на них багато жінок у білому, нерухомих і мовчазних. З кадильниць заструменіли приємні пахощі, які проникли мені в душу і збадьорили її. Свічки яскраво запалахкотіли. Аналой пішов вистрибом, веселий, наче підхмелений співець. Я зрозумів, що собор обертається навколо своєї осі й так швидко, що всі речі, здавалося, лишаються на місці. Величезний Христос, який стояв на престолі, посміхався мені з лукавою доброзичливістю, аж я збентежився і перестав дивитись на нього, замилувавшись блакитним маревом, що напливало між колонами, надаючи їм невимовної краси. На фризах заворушилися кілька прекрасних жіночих постатей. Діти, які підтримували грубі колони, залопотіли крильми. Я відчув, як божественна сила підносить мене у височінь, занурюючи у безмежну радість, у приємний і солодкий екстаз. Я, мабуть, віддав би життя, аби продовжити цю фантасмагорію, як раптом чийсь різкий голос крикнув мені в саме вухо:

— Прокинься й іди за мною!

Кощава жінка взяла мене за руку, і жахливий холод передався від неї всім моїм нервам. Крізь поморщену шкіру мертвотно-блідого, майже зеленого обличчя виднілися всі кістки черепа. Ця миршава холодна бабця була в чорній сукні, яка тяглася за нею по підлозі, а на шиї в неї щось біліло — я не наважився роздивитись ту річ ізблизька. В її нерухомих, піднятих до неба очах я побачив одні білки. Вона повела мене через церкву, залишаючи за собою сірий слід — з її сукні сипався порох. Коли вона йшла, зуби в неї клацали, як у скелета. Позад себе я чув теленькання дзвоника — різкі звуки, що відбивалися в моєму мозку, мов цигикання гармонії.

— Треба страждати, треба страждати,— повторювала моя поводатарка.

Ми вийшли з церкви і далі простували найбагнистішими у світі вулицями. Вона завела мене в якийсь чорний дім, де притягла до себе, і закричала голосом, тріснутим, мов дзенькіт розколотого дзвона:

— Захисти мене, захисти мене!

Ми піднялися крученими сходами. Коли вона постукала в темні двері, їх відчинив мовчазний чоловік, схожий на інквізитора. Незабаром ми опинилися в кімнаті, обвішаній старими дірявими гобеленами, де було повно ганчір'я, злинялого мусліну, позолоченої міді.

— Ось вічні багатства,— сказала вона.

Я затремтів від жаху, виразно побачивши в ту мить при світлі довгого смолоскипа та двох свічок, що ця жінка, мабуть, тільки недавно встала з могили. В неї зовсім не було волосся. Я хотів кинутися навтіки, але вона простягла свою кощаву руку й обхопила мене наче сталевим обручем, утиканим гостряками. І коли вона зробила цей рух, біля нас пролунав крик із кількох мільйонів горлянок, жахливий зойк торжества мерців!

— Я хочу зробити тебе щасливим навіки,— сказала вона.— Ти мій син.

Ми сіли біля каміна, в якому лежав давно остиглий попіл. Миршава бабця стиснула мені руку з такою силою, що я не міг і ворухнутися. Я пильно подивився на неї і з вигляду лахів, у яких вона гнила, спробував розгадати історію її життя. Та чи існувала вона? Це лишалося для мене загадкою. Хоча я добре роздивився, що колись вона була схожа на грецьку статую з непорочним чолом — вродлива і юна, одягнена з вишуканою простотою.

— Ага,— сказав я,— тепер я тебе впізнав! Нещасна, навіщо ти стала продаватися чоловікам? Досягши віку зрілості і ставши багатою, ти забула про свою чисту і ніжну юність, про свої високі поривання, про свої невинні розваги, про свою живодайну віру, і ти зреклася своєї первісної могутності, своїх духовних переваг задля могутності плоті. Відмовившись від свого лляного вбрання, від вистеленого мохом ложа, від гротів, осяяних божественним світлом, ти заяскріла діамантами, захопилася розкошами і любострастям. Зухвала, горда, всього жадаючи і всього домагаючись, усе нищачи на своєму шляху, ти перетворилася на модну повію, яка прагне лише плотських утіх, ти вдавалася до кривавих злочинів, наче королева, що знавісніла від хоті. Чи пригадуєш, як іноді ти бувала вкрай тупою? А тоді раптом ставала дивовижно розумною — таким буває Мистецтво, коли пориває з оргією. Ти була поетесою, художницею, співачкою, любителькою блискучих церемоній, та чи протегувала ти мистецтву лише з примхи і з бажання спати під чудово оздобленою стелею? Тобі годилося бути скромною і цнотливою, а ти зрештою все придавила своїм черевиком, ти скидала з трону князів, наділених усім у цій земній падолі: владою, грішми, талантом. Ти ображала чоловіків, ти знаходила радість у тому, щоб побачити, до чого може дійти людина у своїй дурості, ти то наказувала своїм коханцям плазувати перед тобою навколішках, то веліла їм віддавати тобі їхні багатства, скарби і навіть жінок, коли ті були чогось варті! Ти без усякої на те причини винищила мільйони людей, ти посилала їх, немов піщані хмари, із Заходу на Схід. Ти спустилася з верховин мислі, щоб усістися поруч із можновладцями. Замість утішати чоловіків, ти — жінка! —

мучила їх і кривдила! Ти вимагала крові, знаючи, що матимеш її скільки завгодно. А колись же, як ти витала у високості, ти задовольнялася жменькою борошна, ти їла чорний хліб і доливала вино водою. У всьому оригінальна, ти забороняла своїм голодним коханцям їсти — і вони не їли. Чому дійшла ти до таких химер, щоб вимагати від людей неможливого? Чому, ніби куртизанка, зіпсута поклонниками, ти дратувалася через дурниці й не виводила з омани людей, які тлумачили або виправдовували всі твої помилки? А якими були останні спалахи твого любострастя! Пристрасть жінки, якій за сорок, жахлива — і ти рикала, мов тигриця! У своєму останньому пориві ти хотіла обняти всесвіт, а всесвіт від тебе вислизнув. Потім уже не юнаки припадали до твоїх ніг, а безпорадні діди, і їхнє залицяння зробило тебе відразливою. І в той же час деякі люди з орлиним зором остерігали тебе, й не раз: "Ти ганебно загинеш, бо ти вдалася до ошуканства, ти не виконала обіцянок, які дала молодою дівчиною. Замість бути янголом із проясненим чолом і дарувати всім мир, світло та щастя, ти стала Мессаліною, полюбивши криваві побойовиська на арені цирку та розгнуздані оргії, зловживши своєю владою. Ти вже ніколи не станеш невинною дівчиною, тобі потрібен хазяїн. Твій час близько. Ти вже відчуваєш подих смерті. Твої спадкоємці вважають тебе багатою, вони тебе вб'ють і не одержать нічого. Спробуй принаймні скинути з себе лахи, що давно вийшли з моди, стань такою, якою ти була колись. Але ні, вже пізно! Ти сама заподіяла собі смерть!" Хіба це не твоя історія? — сказав я їй на закінчення.— Тепер ти стара, дряхла, беззуба, холодна, всіма забута, і ніхто навіть глянути на тебе не хоче. Ти тепер носиш жалобну сукню і ні в кого більше не розбуджуєш жадання. Навіщо ж ти живеш? Де твоє багатство? Ти бездумно його розтринькала! Де твої скарби? Навіщо ти занапастила красу?

На це запитання миршава бабця випростала свій кістяк, скинула з себе лахи, виросла, посвітліла, всміхнулася, вийшла із своєї чорної шкаралупи. Як ото злітає з пальмової гілки новонароджений метелик, ця екзотична істота раптом постала переді мною білою і юною, вбраною у лляну сукню. Її золотаві коси спадали на плечі густими хвилями, очі в неї заблищали, її огорнула осяйна хмарка, золотий німб спалахнув навколо її

голови. Вона підняла довгий вогненний меч, показала ним у простір і промовила:

— Дивись і віруй!

І я побачив удалині тисячі храмів, схожих на той, у якому я щойно був, але прикрашених картинами й фресками; і з кожного линув божественний спів. Навколо церков метушилися тисячі людей, як мурахи в своєму мурашнику. Одні переносили книги, другі переписували манускрипти, треті давали милостині біднякам, майже всі щось читали або слухали проповідників. Посеред незліченних юрмищ здіймалися велетенські статуї, поставлені людьми. Від якогось джерела не менш яскравого, аніж сонце, струменіло фантастичне світло, і в його променях я прочитав на цоколях статуй: НАУКИ. ІСТОРІЯ. ЛІТЕРАТУРА.

Світло згасло, і я побачив біля себе ту саму дівчину, яка поступово повернулась у свою холодну оболонку, у свої мертвецькі лахи і знову перетворилася на стару бабу, її родич приніс трохи попелу, щоб вона підсипала його в грілку для ніг, бо погода була холодна; потім він засвітив тій, для якої колись сяяли тисячі свічок, тьмавого каганця, щоб уночі вона могла читати молитви.

— Більше ніхто не вірить!..— сказала вона.

Ось у якому жалюгідному стані побачив я найпрекраснішу, найграндіознішу, найправдивішу, найпліднішу в історії силу.

— Прокиньтеся, пане, вже замикають двері,— почув я хрипкий голос.

Обернувшись, я побачив потворне обличчя церковного служника, який роздавав святу воду, він торсав мене за плече. Собор уже весь закутався в сутінь, наче людина — в плащ.

"Вірити — це жити! — сказав я сам собі.— Нещодавно на моїх очах поховали Монархію. Треба рятувати Церкву!"

Париж, лютий 1831 р.

==========

Примітки

склав Дмитро Наливайко

Написане на початку 30-х рр., це оповідання вийшло в світ 1831 р. в першому виданні "Філософських романів і оповідань". У 1836 р. Бальзак включив його у "Філософські етюди". В першому виданні "Людської комедії" воно ввійшло до першого тому "Філософських етюдів", опублікованого в 1845 р.

В основу оповідання покладено біблійну притчу, і воно має чітко виражену притчеву організацію та змістову універсальність. Добро і зло, чесноти і пороки в ньому унаочнено розмежовані, причому моральні полюси художнього простору цілком збігаються з полюсами соціальними. Світ багатства й знатності — це водночас світ егоїзму й аморальності, з бідністю і простотою поєднуються доброта, людяність, віра. Люди, що опинилися на паромі в бурю, представляють різні класи й соціальні групи, а всі вони разом символізують суспільство, його контрасти і його структуру. З характерною для притчі прямолінійністю виражена в оповіданні дидактична ідея. Як і біблійні пророки, Бальзак рішуче стає на бік бідних та смиренних і не без патетики осуджує багатих та знатних.

Наявна в оповіданні й специфічна для циклу філософсько-наукова ідея, в наміри письменника входило також показати дійову силу віри та душевного настрою людини.

1. Деборд-Вальмор Марселіна (1785-1859) — французька поетеса доби романтизму. Бальзак був з нею у дружбі й високо цінував її поезію.

2. Острів Кадзант — нині цей острів не існує, в середині XVIII ст. його розмило море.

3. Ленні володіння — на Заході в часи феодалізму лен — земля і прибутки від неї, які васал одержував за службу у сюзерена; ленні володіння успадковувалися.